

Samisk poesi förnyar det teologiska språket

I denna artikel visar Petra Carlsson Redell hur den samiske författaren Paulus Utsis lyrik, och den samiska andlighet som uttrycks där, utmanar såväl det etablerade akademiska religionsvetenskapliga språket som det protestantiska teologiska språket. De som antar de utmaningarna kan skapa ny kunskap, förnyad andlighet och nya språk.

Någon gång i historien blev en del av mig berövad sitt språk. Den del av min andlighet som inte ryms i den svenska kulturens protestantiska ordförråd blev stumt och tyst. Det som tystades letar fortfarande efter sätt att uttrycka sig. Så tänker jag ofta när jag läser samiska klassiker, alltså författare ur en av de minoritetskulturer som Lars Trägårdh nyligen likställt med frimärkssamlare och bandyspelare.

Mitt eget möte med Paulus Utsis poesi

Låt mig ta ett exempel. När jag och min kollega Susanne Wigorts Yngvesson ska spela in en sommarserie om svenska 1900-talstänkare för P1 väljer vi ut fyra kulturpersonligheter med intressanta perspektiv på andlighet. Vi tvekar lite inför att ta med den samiska poeten Paulus Utsi (1918-1975). Han är en centralgestalt i nordsamisk kultur, han läses ofta på begravingar, citeras i allt från sametingets rapporter till skönlitteratur, en av hans texter sjunges till varje skolavslutning och är i Sápmi lika känd som "Den blomstertid" i majoritetskulturen. Men vi känner oss osäkra på hur vi ska närma oss en stor samisk poet i ett samtal i radio. Kan vi läsa honom "rätt" eller får vi de samiska lyssnarna emot oss? Kan vi bli anklagade för kulturell appropriering? Å andra sidan, om vi som hör till majoritetskulturen bara diskuterar dem som ingår vår egen kulturkanon, hur kan den då någonsin vidgas?

Jag har då läst hans lyrik sedan några år. Under en forskningsvistelse i USA där Black lives matter-rörelsens befrielsekamp fyllde gatorna får jag upp ögonen för den befrielsekamp som pågår i mitt eget land. Jag läser allt jag kommer över om samisk kultur och historia. Men jag gör det inte bara för att göra upp med den egna historien, att läsa Utsi öppnar också något i mig själv. Det låter mig ana språkliga och andliga förluster på nordisk mark. Förluster gjorda under århundranden av förtryck.

Utsis poesi och annan nordisk naturlyrik

På ett sätt framstår Utsis poesi som vilken nordisk naturlyrik som helst. Flera av hans dikter målar upp en romantisk bild av livet på fjället. Tydligheten och rakheten i hans bilder gör att man är där med honom, som när han beskriver himlen som om vintrarna nästan alltid är mörk. Ibland lyser den upp av norrsken, ibland av starkt månsken och stjärnor, som här i dikten "Himlavalvets ljusvågor" ("Almmi goagis johta guovssahas"):

På himlavalvet flammar
rymdens ljusvågor
en stjärna glimmar vid synranden
vidden är gömd bakom fjällen.

Blicken dras mot horisonten, mot bergskedjans konturer där snön blänker på fjällsidan i månskenet. Där bakom gömmer sig vidderna. Men det finns en skillnad mellan Utsis naturlyrik och den som kommer till uttryck hos majoritetssvenska poeter

under samma tid, som Pär Lagerkvist eller Hjalmar Gullberg. Gullberg kan skriva naturlyriskt precis som Utsi, men i Gullbergs "Diktamen" ur debuten I en främmande stad (1927) får naturen en annan funktion. Naturen blir liksom en bild för något annat eller får agera förstärkande bakgrund:

Än vaken utan ro
min skaparlängtan skälver,
När Vintergatans bro
sig över himlen välver.
Nu ligger jorden grå.
Min lampa vill jag tända
och tåligt vänta på
att underverk ska hända.

Här skriver han om skapande, om en nattlig kamp med sömn och skivarlängtan. Jordens grå kontrasteras mot lampans ljus, vintergatan mot hans egen skaparkraft. Det är som om naturen handlar om honom. Lagerkvist skriver också om den nordiska kvällshimlen:

All den kärlek himlen rymmer
ligger samlad i ett dunkelt ljus
över jorden,
över markens hus.

Himlen omsluter det mänskliga livet på jorden. Människovärlden är det centrala medan kvällshimlen agerar kuliss. I Gullbergs dikt kontrasteras himlen mot lampan, i Lagerkvists lyser kvällshimlen över markens hus. Kvällshimlen blir en metafor för att människolivet går mot sitt slut, den grå jorden blir en bild för författarens inre skrivkramp.

Jag kan bara skrapa på ytan i Utsis poesi, jag saknar språkkunskaper och

kulturella referenser. Men jag upplever inte att den lockar till metaforisk tolkning på samma sätt. Det utmanar min egen syn på vilka roller naturen kan spela i lyriken och det slår an en ton i min egen andlighet. Landskapet hos Utsi är inte en värld bortom vardagen att längta till, inte en bild för något annat. Vidden bortom fjällen är faktiskt där, inget himmelskt Jerusalem utan ett konkret, böljande landskap som låter tanken och blicken färdas.

När majoritetssamhällets begrepp inte räcker

”Besjälur han naturen – är han panteist?” frågar Tithi när vi sitter framför de stora mikrofonerna i radiohuset. Panteism är föreställningen om att Gud är närvarande i allt i tillvaron. I ett panteistiskt tänkande finns Gud i den fysiska världen. Panteism brukar därför anses ligga närmare naturandlighet än traditionell kristendom. Som svar på programledarens fråga säger jag att han kanske kan beskrivas så, som panteist. Samtidigt skaver orden, de fångar inte det jag vill säga.

De begrepp vi i majoritetssamhället använder för att beskriva andlighet räcker inte till. Min kulturs ord för andlighet och religion har fötts i ett samhälle där protestantisk kristendom varit den dominerande läran. En religiös lära, har jag fått lära mig, är något abstrakt. Det är vissa idéer, meningar, som man som troende kan gå runt och tro på. Liksom ha i huvudet på ”repeat.” Det är den läran som fått ett språk i västerländsk kultur, den sortens andlighet har sammanfattats i trosbekännelser, lagts ut i texter och hyllmetervis av böcker genom historien. Många av de ord jag själv har för andlighet är därifrån.

Kampen med språket, Utsis och min

Samisk kultur har visserligen många överlappningar med kristen kultur, men det finns spår av andra utgångspunkter för hur andlighet förstås när man läser samisk text. När Utsi i en annan dikt sätter stort L på ”Lekfulla ljuset”, som om det är ett dubbelnamn på ett personifierat natur-

fenomen, då verkar inte ljusets lek i fjällbjörkens blad vara ett av den enda gudens sätt att vara i världen. ”Lekfulla ljuset” framstår i stället som ett fenomen, en kraft och en immateriell närvaro i sig själv. Då handlar det inte om panteism, för det ordet verkar förutsätta att det ljus som leker i bladen vittnar om en gud som tagit kropp,

inte om sig själv. Inte om ljuskraften som verkar i träden, i våra kroppar, som blir minnen att leva på under mörka eftermiddagar i november.

Ljuset som leker i bladen, och då också i mig, låter mig få en glimt av ett språk som jag inte har. Det slår an en ton, en kroppslig förnimmelse av något i mig som jag – i brist på annat – kan kalla andligt. Ett ”något” som jag, som majoritetssvensk teolog, har väldigt få ord för. Nu när jag försöker skriva om det märker jag därför att jag trevar.

När jag rör mig utanför majoritetskulturens religionsvetenskapliga begreppsvärld som, med sin koloniala historia, styrt hur jag talar om religion blir det liksom stumt och tyst. Så snart jag rör mig bortom den kristna begreppsvärld som styrt hur vi i protestantiska länder tolkar andlighet, när jag trevar utanför bekanta språkmarker för att inte vanemässigt använda ord som tidigare signalerat något lägre stående, irrlärligt, flummigt, då är det tomt. Orden saknas. Den del av min andlighet som lever i markerna, som knakar i granskogen, glittrar på västkustens vågor, lyser röd i den skånska slättens vallmofält, den står utan ord.

Jag är del av en kultur där naturen kan framträda som en kuliss för oss människor att röra oss framför. Samtidigt finns andra kulturskatter på svensk mark. Texter som läses flitigt i den egna kulturkretsen men som – i enlighet med en lång tradition av att

tysta deras röster – sällan lyfts fram i vidare kulturdebatter.

I förordet till diktsamlingen *Giela giela* beskriver Utsi hur han brottas med skrivandet. Men det är en annan brottning än Hjalmar Gullbergs. Utsis skrivkamp är mer konkret: ”Bokstäverna vill ideligen trassla till sig och gå isär”, skriver han och fort-

”De begrepp vi i majoritetssamhället använder för att beskriva andlighet räcker inte till.”

sätter: ”Nog skulle vi ha många som skulle skriva och göra dikter men de vågar inte börja när de inte behärskar det riktiga skrivsättet och så blir de dyrbara styckena ogjorda.” Första gången jag läste den meningen tyckte jag bara att den var bökelig. Det kliade i lektorsfingrarna, de ville stryka ord, ändra så att svenskan skulle flyta på så som jag har lärt mig att den ska göra. Så läste jag den igen, tänkte att kanske är det just lektorn i mig som nu ska ta ett steg tillbaka? Lära i stället för att lära ut.

Viktig kunskap riskerar gå förlorad

Sådana som jag och Lars Trägårdh, de våra universitetsutbildningar gjort oss till, har bidragit till en osäkerhet inför skrivande som Utsi sätter ord på: ”de vågar inte börja när de inte behärskar det riktiga skrivsättet och så blir de dyrbara styckena ogjorda.” Om sådana som vi kräver det vi res som ett korrekt skrivsätt, då blir de dyrbara styckena ogjorda. Om vi tror att det bara finns en bildningstradition värd namnet, nämligen den som format oss på majoritetskulturens universitet – där ingen text ur en svensk minoritetskultur någonsin ingått i de kurser jag läst – då riskerar viktig kunskap att gå förlorad.

PETRA CARLSSON REDELL

Professor i systematisk teologi,
Enskilda högskolan Stockholm